

„Původ totalitarismu“ Hannah Arendtové

RADIM DOSTAL

Hannah Arendtová: Původ totalitarismu I–III.

Praha, Oikoymenth, 1996, 680 s., z anglického originálu *The Origins of Totalitarianism*, N.Y., Harcourt Bruce and Company, datum vydání neuvedeno, přeložili Jana Fraňková, Jan Rypka, Mario Stretti, Zdenka Strettiová, Helena Vebrová.

„Původ totalitarismu“, poprvé vydaný v roce 1951, představuje „jednu z prvních strukturálních analýz fenoménu totalitarismu“¹ a jeho původu. Jde o zřejmě nejambicióznější, ale také nejkontroverznější dílo v oblasti zkoumání tohoto fenoménu, které se kdy v dějinách politické teorie objevilo. Od doby svého vydání nepřestává inspirovat, nutit k zamyšlení, ale také k vášnivému odmítnutí.

„Původ totalitarismu“ je prvním velkým politickým dílem Hannah Arendtové. Byl napsán pod dojmem hrůz nacismu a stalinismu. Totalitarismus se zdál Arendtové zcela novým fenoménem, který se nedá přiblížit pomocí tradičních termínů „tyranie“ či „diktatura“².

Tento nový fenomén není možné vysvětlit, je mu možno pouze porozumět. A smyslem „Původu totalitarismu“ je právě takovéto porozumění. Porozumění pro Arendtovou neznamena „popřít odporne či vyvodit bezprecedentní z precedentů ...Spíše to znamená zkoumat a vědomě nést břemeno, které na nás naše století vložilo ...Pochopit znamená zkrátka nepromýšlet předem, ale přijmout skutečnost a vydržet její nápor.“ (Původ totalitarismu, 10, dále jen PT)

„Původ totalitarismu“ je kromě toho velkorysým pokusem porozumět psychologickému, sociálnímu a politickému kontextu, který umožnil jeho vznik. Práce Arendtové je tak rozdělena do tří částí. V prvních dvou částech („Antisemitismus“, „Imperialismus“) se zabývá jevy, které ve svém důsledku vedly ke stavu, kdy se stal totalitarismus možným. Část třetí („Totalitarismus“) je analýzou fenoménu totalitarismu samotného.

1. Antisemitismus

Antisemitismus je pro Arendtovou světskou ideologií 19. století odlišnou od dřívější náboženské nenávisti k Židům. Prvky této ideologie se však dostaly do popředí teprve v době imperialismu a úpadku národního státu.

Proto Arendtová nejdříve analyzuje a) historii vztahů mezi Židy a státem v době vzniku a rozvoje národního státu, b) vztahy mezi Židy a společnostmi, neboť z určitých skupin společnosti (lůzy) vyšli politici, kteří učinili antisemitismus ústředním bodem svého programu, c) Dreyfusovu aféru, která ukázala na možnosti antisemitismu jako politické zbraně.

ad a) *Židé, národní stát a vznik antisemitismu*

Národní stát, který se začal rozvíjet od 17. a 18. století, poskytl svým židovským občanům rovná práva. To bylo motivováno novou revoluční koncepcí rovnosti a nutností získat finanční prostředky pro rozvoj nového státního podnikání.

Rovnost před zákonem se však nesla ruku v ruce se vznikem společností založené na třídních protikladech. Ze zařazení do třídního systému se však Židé vymykali – svou úlohou „státních bankéřů“. Nejprve byli takovou skupinou pouze jednotlivci ke druhu náležející Židé, kteří financovali státní záležitosti, po Francouzské revoluci skupiny spojených bohatých židovských vrstev. Tento vztah vlád a Židů byl však založen na lhostejnosti buržoazie ke státním záležitostem, a proto s nástupem imperialismu toto období skončilo. Z toho Arendtová vyvozuje, že se západní Židovstvo rozpadlo spolu s národním státem v průběhu prvního desetiletí 20. století, a Židé se „... stali předmětem všeobecné nenávisti pro své bezúčelné bohatství a předmětem pohrdání pro nedostatek moci.“ (PT,66)

Spojení Židů s národním státem se jim tedy stalo osudným. Antisemitismus, který se vyvinul ze společenské diskriminace v politický argument, se náhle objevil jako jediný, na kterém se shodli téměř všichni. – „Každá společenská třída, která se dostala do rozporu se státem ..., se stala antisemitskou, protože Židé byli jedinou společenskou skupinou, která působila dojmem, že zastupuje stát.“ (PT,79)

Přes raný antisemitismus aristokracie a pozdější radikálních demokratů se počátky skutečného moderního antisemitského hnutí objevují v poslední třetině 19. století – v období imperialismu a panhnutí. Protagonisty byli aristokraté a jeho nositeli příslušníci nižších středních vrstev. Vrstev, které byly nejvíce postiženy kapitalistickou expanzí a řadou finančních krachů. Symbolem jejich nenávisti se stal židovský bankéř. První antisemitské strany byly sice malé, ale s rysy, které byly zcela nové. – „Jako první o sobě prohlašovaly, že nejsou jednou z mnoha stran, ale stranou nad stranami.“ (PT,95) Takovou antisemitskou stranou byla v Německu strana dvorního kaplana Stoeckera, avšak největšího vlivu dosáhl antisemitismus ve Francii a nejvyhraněnější formu dostal v Rakousku.

V Rakousku, jemuž chyběl nejvýraznější element národního státu homogenní obyvatelstvo, se konflikty neodehrávaly pouze třídně, ale i národně. Mezi těmito konflikty výrazně dominovalo nepřátelství německého národa k rakouskému státu. Německo-rakouský antisemitismus byl reprezentován zejména pangermánským imperialismem Schoenerera, který již přímo anticipoval nacistický antisemitismus 20. století.

Ve Francii dominoval antisemitismus jako velké politické téma v desetiletí po Dreyfusově aféře, avšak jeho omezená účinnost spočívala v tom, že antisemité neměli žádné mezinárodní ambice – ve Francii se totiž nikdy nerozvinula plnohodnotná imperialistická strana.

ad b) *Židé a společnost*

Arendtová ostře odděluje politický antisemitismus a společenskou antipatii a diskriminaci. Zatímco „politický antisemitismus vznikl proto, že Židé byli oddělenou skupinou, ...společenská diskriminace byla důsledkem právního zrovnoprávnění Židů ...“ (PT,115) Rovnost podmínek se ukázala dvousečnou ideou v situaci neexistence skutečné sociální rovnosti – čím rovnoprávnější Židé byli, tím překvapivější byly jejich odlišnosti. To vedlo k antipatii a současně ke zvláštní přitažlivosti Židů – oné zvláštní situaci Židů mezi „páriou a parvenu“. (PT,117)

V této situaci byl židovský původ zbaven náboženského obsahu a proměnil se v „psychickou vlastnost“, která znamená odvrácení se od osobní odpovědnosti a přijetí „rasové předurčenosti“. A ač neměl postoj společnosti k Židům přímé politické důsledky, podařilo se mu otrávit společenskou atmosféru natolik, že připravil podmínky pro vzestup antisemitismu.

ad c) *Dreyfusova aféra*

Dreyfusova aféra, která dominovala ve francouzské politice od odsouzení Dreyfusa v roce 1894 až po osvobozující verdikt z roku 1906, patří svými politickými aspekty do 20. století.

Dreyfusova aféra byla projevem krize francouzské třetí republiky. Hlavní úlohu v této aféře hrála „lůza“ (tímto termínem označuje Arendtová odpad ze všech tříd společnosti, který sám netvoří třídu), jejíž hlavní politickou koncepcí byl antisemitismus. Lůza byla organizována v polovojenské oddíly s cílem připravit mimoparlamentní převzetí moci. Dreyfusova aféra tak odhalila skryté možnosti antisemitismu jako politické zbraně.

Avšak teprve „... v posledním stádiu dezintegrace národního státu se ukázala antisemitská hesla nejúčinnějším prostředkem inspirování mas pro imperialistickou expanzi a destrukci starých forem vlády.“ (PT,59)

2. Imperialismus

Nejrozsáhlejší část „Původu totalitarismu“ se zabývá obdobím, které lze ohraničit rokem 1884, kdy začala „expanze pro expanzi“ a rokem 1914 – začátkem 1. světové války.

Imperialismus, který byl zapříčiněn nesouladem mezi systémem národního státu a ekonomickým rozvojem pozdního 19. století, zničil staré politické formy národního státu, vyústil v rasismus a nový způsob vládnutí – byrokracii. Tím připravil všechny elementy nezbytné pro následující vznik totalitních hnutí.

Část „Imperialismus“ je Arendtovou logicky vystavěna následujícím způsobem: a) nejvýznamnější vnitropolitickou událostí této epochy byla politická emancipace buržoazie, která shledala národní stát příliš těsný pro svou ekonomickou expanzi, b) druhá kapitola se zabývá rasovým myšlením, jež připravilo v teoretické rovině předpoklady pro vzednutí rasismu, c) třetí kapitola ukazuje vznik rasismu a byrokracie, d) odrazem imperialismu s jeho rasismem byl ve střední a východní Evropě kontinentální imperialismus v podobě pan-hnutí, e) konečným výsledkem této doby byl konec národního státu a jím zajištěných práv člověka.

ad a) *Politická emancipace buržoazie*

Do období imperialismu byla buržoazie podle Arendtové „první společenskou třídou v dějinách, jež dosáhla přednostního hospodářského postavení, aniž přitom usilovala o politickou nadvládu ...Až když se ukázalo, že národní stát není vhodným prostorem pro další expanzi kapitalistické ekonomiky, stal se skrytý boj mezi společností a státem otevřeně bojem o moc.“ (PT,201–202)

Imperialistická expanze byla tedy vyvolána nadbytkem peněz, které se už nemohly uplatnit jako investice uvnitř národního státu. Důsledkem byla politická emancipace buržoazie, která měla zájem, aby ruku v ruce s expanzí ekonomickou šla i expanze politická. Zároveň s přebytečnými úsporami se zdál být vyřešen problém přebytečných lidí – trvale nezaměstnatelné lůzy (ta byla podobně jako kapitál „vyvážena“ do dobytých území).

Důsledkem výkonu imperiální moci bylo oddělení vykonavatelů násilí – armády a policie – od národních institucí, které je kontrolovaly. Tito vykonavatelé násilí brzy začali ovlivňovat i domácí politiku. Objevem imperialismu tedy není objev úlohy moci a násilí, ale objevení moci a násilí jako konečného cíle politiky. Pojetí neomezené akumulace moci následující neomezenou akumulaci kapitálu určilo ideologii období imperialismu, jež spolu s rasismem a všennárodním charakterem imperialistických hnutí tvoří podstatu „spojenectví lůzy a kapitálu“.

ad b) *Rasové myšlení před rasismem*

Teprve v období imperialismu se rasové myšlení vyvinulo v rasismus, který se stal jeho ideologií – jeho ospravedlněním a „vysvětlením“. Až do té doby bylo rasové myšlení jen jedním z názorů. Rasové myšlení má pro Arendtovou svůj původ v pracích některých francouzských aristokratů 18. století, kteří se pokoušeli postavit nárok na vládu nad francouzským národem na rasové teorii o svém odlišném původu – původu z germánských dobyvatelů.

V Německu vděčí rasové myšlení za svůj vznik Napoleonově okupaci, pruským vlastencům a romantikům. Pruští vlastenci se v době napoleonské okupace pokoušeli stmelit německý národ vědomím společného původu, které bylo vyjadřováno v termínech rasových. Druhým zdrojem německého rasového myšlení byl politický romantismus se svým důrazem na přirozenou osobnost a vrozenou urozenost. Tyto dvě tendence se spojily dohromady v díle francouzského šlechtice Arthura de Gobineau. Jeho „Esej o nerovnosti lidských ras“³ obsahuje rasovou teorii dějin. Podle ní je úpadek rasy způsoben míšením krve a úpadek civilizací je způsoben degenerací rasy. Gobineau hledá v politice elitu, která by nahradila aristokracii. Touto elitou měli být „Árijci“ spojení kmenovými pouty a nadání přirozenou urozeností.

V Anglii vzniklo rasové myšlení jako reakce na francouzskou revoluci a její heslo lidské rovnosti, svobody a lidských práv. Proti tomu Burke postavil feudální pojem svobody jako zděděného privilegia, rozšířil ho v podobě „práv Angličanů“ na všechny Angličany a udělal z nich tak jakousi šlechtu mezi národy.⁴ S ohromným úspěchem se v Anglii setkal také darwinismus, který mohl ospravedlnit jak rasové, tak třídní panství.

ad c) *Rasa a byrokracie*

„Ze dvou hlavních politických vynálezů imperialistické vlády byla rasa objevena v jižní Africe a byrokracie v Alžírsku, Egyptě a Indii.“ (PT,306)

Rasa byla objevena Búry, potomky holandských přistěhovalců v jižní Africe, jako odpověď na hrůzu a zděšení, již jim přivodilo setkání s Afričany – lidmi, kteří netvořili lidský svět a žili jako součást přírody. Búrové se přizpůsobili a zároveň vydělili z afrického obyvatelstva na základě barvy kůže. Stali se obyvatelstvem bez vztahu k půdě, bez života v civilizaci a zaujali vůči černému obyvatelstvu pozici podobnou pozici domácích kmenových vůdců. Stav búrské společnosti nese pro Arendtovou všechny znaky charakteristické pro všechny pozdější rasové organizace či pokusy o ně – vykořeněnost, proměnu národa v hordu, nárok na vyvolenost.

Když došlo k imperialistickému dobývání Afriky, i Britové a ostatní Evropané pochopili, že Africe nelze vládnout jinak než pomocí rasismu. Búrové zůstali pány Jižní Afriky v jednom ohledu – tam, kde se politika racionální práce a výroby dostala do konfliktu s rasovými zřeteli, tyto zřetele zvítězily. Jižní Afrika tak pro Arendtovou představuje „první příklad fenoménu, který se objevuje všude, kde se lůza stane dominantním faktorem v alianci mezi lůzou a kapitálem“. (PT,302)

Byrokracie – tedy správa země pomocí sbírek rozhodnutí úředníků vznikla naproti tomu v této době v Indii a stala se způsobem ovládání cizích národů bez zákonů. Tito úředníci se domnívali, že vládnou nad lidmi s mnohem nižší úrovní. Nakonec jen limity britské demokracie zabránily vytvoření totalitní vlády na bázi rasismu.

Avšak již samotná zkušenost imperialismu – zkušenost lůzy s hodnotou bílé kůže v Africe, zkušenost správního úředníka v Indii, který nevěří v univerzálnost práva, ale je přesvědčen o své vrozené schopnosti vládnout, vytvořily „podmínky pro všechny možné hrůzy“ (PT,323) 20. století.

ad d) *Kontinentální imperialismus: Pan-hnutí*

„Nacismus a bolševismus jsou zavázány první pangermanismu a druhý panslavismu více než kterékoli jiné ideologii či politickému hnutí.“ (PT,324)

Pan-hnutí vykrytalizovala v masová hnutí v osmdesátých letech 19. století. Oproti zámořskému imperialismu se kontinentální imperialismus stal ideologií národů střední a východní Evropy, které neměly zámořské državy – jejich zájem se tedy obrátil na evropský kontinent. Kontinentální imperialismus je více založen na rasových pojmech a kmenovém nacionalismu. Kmenový nacionalismus je nacionalismem nezakořeněných národů, které nedosáhly plného uskutečnění svých cílů. Tento druh nacionalismu se pak rozšířil v pan-hnutí u těch národů, které spojovaly svou národní domovinu s roztroušenou iredentou v cizině.

Vznik pangermanismu je spojován s rakouským Němcem Georgem von Schoenererem. Ten jako první pochopil mobilizační sílu antisemitismu. Židy vehnal do této pozice i jejich prastarý nárok na vyvolenost, který ohrožoval nově objevený nárok na vyvolenost u pan-hnutí. Dalším charakteristickým znakem pan-hnutí byla podle Arendtové jejich otevřená lhostejnost vůči zákonům a ideologická obhajoba bezzákonnosti. To bylo vyvoláno způsobem vlády v zemích, kde pan-hnutí vznikala. Jak Rakousko-Uhersko, tak Rusko byly příklady států s vládou byrokracie. Pan-hnutí viděla v byrokracii případný model organizace.

Cílem pan-hnutí bylo zničit instituce státu a jeho stranickou strukturu. Nepřátelství pan-hnutí ke stranickému systému nabylo praktického významu po 1. světové válce, kdy přestal stranický systém plnit svou funkci. Do popředí se však již nedostala pan-hnutí, ale hnutí totalitní.

ad e) *Rozpad národního státu a konec práv člověka*

První světová válka vytvořila dvě skupiny lidí, kteří na tom byli nejhůř: menšiny a osoby bez státní příslušnosti. Existence těchto skupin způsobila rozklad národního státu. Menšinové smlouvy se objevily jako nový prvek v mezinárodní politice a právu. Jejich instituce však znamenala, že lidé jiného původu potřebují zákon o výjimce, pokud se plně neasimilují. Tím byla dokončena proměna státu v nástroj národa.

Ještě dalekosáhlejší důsledky mělo náhlé objevení se osob bez státní příslušnosti. Tito apatridé byli jednak výsledkem rozpadu starých říší a vzniku nových států, jednak šlo o uprchlíky zbavené vlastními vládami státní příslušnosti. Právo azylu bylo zrušeno, repatriace nebo naturalizace se nezdařily. Výsledkem bylo, že tyto osoby musely žít v postavení mimozákonném, bezzákonném. Národní stát poté přenesl celou záležitost na policii, která vládla těmto skupinám samovolně – tím se značně přiblížilo nebezpečí policejního státu. Podle Arendtové byly „následky pro celou konstrukci národního státu ...nedozírné – národní stát nemůže existovat bez rovnosti před zákonem“ (PT,409)

Situace lidí bez státní příslušnosti měla nenapravitelné následky také pro celou koncepci práv člověka. Lidé, kteří ztratili státní příslušnost, ztratili i svá osobní práva, protože tu nebyla k ochraně těchto práv žádná instituce nebo autorita. První ztrátou, kterou tito lidé utrpěli, byla ztráta domova. Druhou ztrátou byla ztráta právní ochrany – tedy právního statusu. Výsledkem byla celková ztráta jakýchkoli práv, tedy ztráta místa ve světě. Ukázalo se totiž, že práva vyplývají z příslušnosti ke konkrétnímu státnímu společenství.

Imperialismus tvoří pro Arendtovou spojovací článek mezi obdobím antisemitismu a obdobím totalitarismu. Prvky, které se objevily v době antisemitismu, se rozvinuly v epoše imperialismu a byly plně použity v období totalitarismu.

3. Totalitarismus

Zatímco v předchozích dvou částech se Arendtová pokouší vystopovat původ totalitarismu, ve třetí části přechází k analýze obsahu tohoto fenoménu samotného. Arendtová přitom používá konkrétní fakta z jediných skutečně totalitních systémů, které lidstvo podle jejího názoru kdy poznalo – z nacistického Německa (1933–1945) a stalinského Sovětského svazu (1929–1953).⁵

Struktura této části knihy je rozdělena do čtyř kapitol: a) totalitní hnutí byla hnutími mas, což bylo umožněno historickou přeměnou společnosti v masovou neboli beztrždní společnost, b) tato totalitní hnutí jsou založena na propagandě a organizaci, c) jakmile se totalitarismus dostane k moci, vytváří sice tzv. totalitní stát, ale za jeho fasádou se skrývá skutečná moc tajné policie, jejímž cílem je totalitní ovládnutí, d) druhé vydání (1958) Arendtová doplnila shrnující charakteristikou totalitarismu k odlišení od starých forem tyranie.

ad a) *Beztrždní společnost*

„Totalitní hnutí se snaží ...organizovat masy – nikoli třídy jako tradiční zájmové strany ...“ (PT,433)

Masy na rozdíl od tříd nespojuje vědomí společného zájmu. Příslušníci mas jsou lidé, kteří nejsou začleněni do žádného organizovaného útvaru – jsou to lidé politicky indiferentní, bez pevné identity, která by je zakotvovala v životě.

Nástup masové společnosti znamená konec třídní společnosti a také pád stranického systému, který je založen na zastupování specifických třídních zájmů. Zároveň s masovou společností se zrodila psychologie masového člověka. Typickým se stal pocit postradatelnosti jednotlivce a popírání jeho hodnoty. Důsledkem byla ztráta zájmu o sebe a pohrdání zdravým rozumem. Masový člověk je pro Arendtovou fanatik, který tíhne ke zlu a násilí, který nevěří své zkušenosti nebo jakémukoli racionálnímu argumentu. Vznik masové společnosti znamená její atomizaci a extrémní individualizaci.

Tyto masy se pokoušela organizovat totalitní hnutí. Ale tato hnutí ustavila skutečně totalitní vládu jen ve dvou zemích – Německu a Sovětském svazu. Nacistům k vytvoření totalitní vlády dopomohla již vytvořená masová společnost. Naproti tomu Stalin musel atomizovanou a individualizovanou masu teprve vytvořit. Dělo se tak brutálními metodami – kolektivizací byla rozbita rolnická třída, obdobně bylo postupováno i proti dělníkům, středním vrstvám a úředníkům.

Totalitní hnutí jsou masovými organizacemi atomizovaných a izolovaných jedinců. Jejich požadavkem je požadavek absolutní poslušti. Jejich vláda nad masou je založena na novém prvku – ovládnutí zevnitř. Toto ovládnutí nemůže realizovat pouhý aparát násilí, ale jen hnutí, které je neustále v pohybu.

ad b) *Totalitní hnutí*

Totalitní hnutí organizují masy totalitní propagandou a totalitní organizací.

Propaganda je užívána především v době před uchopením moci a pro vnější svět. Častou metodou propagandy je používání ideologické vědeckosti a techniky předpovědi. Totalitní hnutí ale užívají „vědeckých zákonů“ rasismu a socialismu tak, že je zbaví jejich utilitárních obsahů. Utilitarismus vycházející ze zájmu může totiž působit jen na zakotvené jednotlivce, ale nikoli na masy. Totalitní propaganda není založena na faktech, ale na světě fikce, který tvoří konzistentní systém.

Co se týče výběru témat propagandy, byla primárním kritériem jejich tajuplnost. (Proto není divu, že se např. ústředním tématem nacistické propagandy stala teorie o židovském spiknutí.) Totalitní organizace tvoří spolu s propagandou dvě strany téže mince – totalitního hnutí.

Pro Arendtovou je na totalitní organizaci nová její cibulovitá struktura.⁶ V samém centru organizace sídlí vůdce, který tak ovládá celou strukturu zevnitř. Toto centrum je obaleno „slupkami“ – jednotlivými částmi organizace na základě několika kritérií. Prvním kritériem je rozdělení sympatizanti – členové hnutí. Sympatizanti tvoří své organizace a tak obklopují hnutí zdáním normalnosti. Členové hnutí jsou tak chráněni před vnějším světem a zároveň organizace sympatizujících tvoří most zpět k normálnímu světu. „Je velkou výhodou tohoto systému, že ...hnutí poskytuje každé ze svých vrstev zdání normálního světa spolu s vědomím, že se odlišuje a je radikálnější než on.“⁷

Na podobném principu jsou od řadových členů odděleny elitní útvary a od nich vnitřní okruh zasvěcenců, který tvoří nejbližší spolupracovníci vůdce.

Stejně jako tajné společnosti i totalitní organizace vytvářejí hierarchii podle stupňů „zasvěcení“. Hierarchie zasvěcení je zároveň hierarchií „pohrdání“. Na všech stupních organizace se totiž uplatňuje směr naivity a cynismu. Avšak čím vyšší stupeň, tím více převažuje cynismus.

ad c) *Totalitarismus u moci*

„Uchopení moci ...není nikdy cílem o sobě, nýbrž jen prostředkem k určitému cíli, a uchopení moci v jakékoli zemi je pouze ...přípravnou fází, nikdy samotným cílem hnutí.“ (PT,455)

Převzetí moci v jedné zemi vystavuje totalitní hnutí nebezpečí zkonstatnění v rámci státních struktur. Tomu je možné čelit jen neustálým pohybem. Dalším nebezpečím je konfrontace fiktivního světa ideologie se skutečností. Totalitarismus u moci užívá 1) státního aparátu pro své dlouhodobé cíle ovládnutí světa, 2) tajnou policii jako vykonavatele domácí vlády, 3) koncentrační tábory jako laboratoře k provedení experimentu totální nadvlády.

ad 1) Totalitarismus záměrně buduje stav bezzákonnosti a multiplikace úřadů. Multiplikace na úřady státní a stranické, které mohou být dále znásobeny. Skutečné centrum moci se neustále přesunuje a to zabraňuje stabilizaci poměrů a vytváří stav plánované beztvorosti. Beztvarost je výborným nástrojem pro realizaci tzv. vůdcovského principu – „ustavičné soupeření mezi úřady ...nedává opozici takřka žádnou naději na úspěch.“ (PT,550) Izolace a neustálé přesunování moci rovněž zabraňuje tvoreni klik založených na solidaritě úředníků. Tento způsob organizace zajišťuje absolutní mocenský monopol. Multiplikace odbourává veškerý smysl pro odpovědnost, ničí možnost vytvoření zájmu a podporuje jen fanatismus příslušníků aparátu.

ad 2) „Nad státem a za fasádami zdánlivé moci leží mocenské jádro země, tajná policie.“ (PT,570) Její funkcí je uvádět v život fiktivní svět totalitarismu. Její první úlohou je zlikvidovat skutečné politické protivníky. Teprve poté přichází skutečné totalitní teror – hon na „objektivní nepřátele“. Tato kategorie je definována výlučně totalitní ideologií. Touto kategorií byli v nacistickém Německu Židé a v Sovětském svazu příslušníci bývalých vládnoucích tříd. Kategorii objektivních nepřátel je však možno (a nutno) neustále rozšiřovat. Úlohou tajné policie je tak zjišťování možností totální nadvlády. Jako místa pro tyto experimenty byly zřízeny koncentrační tábory.

ad 3) „Koncentrační a vyhlazovací tábory ...slouží jako laboratoře, v nichž je ověřována základní víra totalitarismu, že možné je všechno“ (PT,592), tedy totální nadvláda. Ta je možná jen naprostým zredukováním lidské rozdílnosti a spontaneity – proměnou člověka na zcela identický soubor reakcí. Podle Arendtové je prvním krokem k totální nadvládě zabití právní osoby v člověku. Druhým krokem je zabití osoby morální – „a to tím, že poprvé v dějinách je znemožněno mučednictví.“ (PT,610) Posledním stupněm je eliminace jedinečné individuality jedince. Zničení individuality znamená zničit spontaneitu – a to je skutečný cíl systému.

Stejně jako u mnoha jiných aspektů totalitního systému, i u koncentračních táborů vnějšího pozorovatele zarazí zřejmá antiutilitarita táborů, které neměly

žádný ekonomický efekt. Tato nesmyslnost je však pouze zdánlivá. Jejich skutečná efektivita spočívala pro Arendtovou v udržování neurčitých strachu svobodného obyvatelstva a zejména v dovršení experimentu totální nadvlády, v němž se přeměňuje sama lidská přirozenost a svět se stává konzistentní z hlediska vlastní ideologie.

ad d) *Ideologie a teror: nová forma vládnutí*

Ke druhému vydání „Původu totalitarismu“ přidala Arendtová kapitolu nazvanou „Ideologie a teror: nová forma vládnutí“. Jejím smyslem je postihnout zásadní odlišnosti totalitarismu „od jiných forem politického tlaku, známých jako despotie, tyranie a diktatura“ (PT,621) na základě odhalení jeho esence – tj. spojení ideologie a teroru.

Totalitní vláda není vládou ani autoritativní ani tyranskou. Netyranské /i autoritativní/ vlády jsou vládou zákona, tyranské vlády jsou vládou bezzákonné libovůle. Totalitní režim však podle Arendtové nefunguje ani na základě pozitivního práva ani není veden úplnou bezzákonností, ale vznáší požadavek „striktně a jednoznačně se podřizovat ...zákonům přírody či historie“. (PT,623) Totalitní zákony jsou zákony pohybu – určují ne to co je, ale co bude. Úlohu pozitivního práva sehrává teror, který převádí takové zákony do skutečnosti či je urychluje.

Totalitní režim eliminuje možnost aktivního jednání, které nemá význam – jeho aktéři cítí, že jejich svoboda jednání neexistuje, lidská vůle je popřena a jejich místo v systému je určeno ideologií. Ideologie „dokážou vysvětlit všechno ...od jedné jediné premisy, ...kombinují vědecký přístup s filozoficky relevantními výsledky a aspirují na to být vědeckou filozofií“. (PT,631–632)

Ideologie je „logikou ideje“. Její postup spočívá v aplikaci určité ideje na historii, čímž se tato idea stává premisou. Prostředek, kterým byli obyvatelé totalitního státu nuceni „držet krok s terorem“, byl pro Arendtovou jednoduchý – vládcové brali své ideologie důsledně vážně až do extrémů logické konzistentnosti. Logika ideologie je neúprosná a jediným nebezpečím je, že by lidé začali myslet a zpochybňovat základní premisu, tj. ideu.

Všechny charakteristiky totalitarismu vyrůstají ze zkušenosti mas své doby. Pro masy je ústřední zkušeností zkušenost osamělosti a přebytečnosti. Jen v takovém světě izolace je možné přijmout totalitarismus. Ten je tak zákonitým důsledkem „krize naší doby“ (PT, 621), ke které směřoval evropský vývoj v posledních dvou stoletích. Objevení se fenoménu totalitarismu a jeho následné zhroucení je však i novým počátkem, který „v politické rovině je totožný se svobodou člověka“. (PT,645)

4. Kritika a význam „Původu totalitarismu“

Již první vydání „Původu totalitarismu“ vyvolalo polemiku mezi Arendtovou a Voegelinem, který později vypracoval vlastní koncepci „gnose“.⁸ Ani žádný další autor zabývající se fenoménem totalitarismu se nemohl vyhnout vyrovnání se s Arendtovou, ať už se jedná o Talmona, Neumanna, Friedricha, Brzezinského či Arona⁹, a to ani poté, co byla koncepce totalitarismu opuštěna a nahrazena kon-

cepčí fašismu (O'Sullivan), autokracie (Sartori) či jinými¹⁰. Ještě za života Arendtové shrnula kritické připomínky ve své monografii Margaret Canovanová.¹¹

Ty můžeme shrnout do dvou okruhů:

1) Kritika základní koncepce knihy – pojetí totalitarismu jako radikálně nového politického fenoménu se dvěma modifikacemi – nacistickým Německem a stalinským Sovětským svazem. Tak např. O'Sullivan zpochybňuje především pojetí totalitarismu jako něčeho co naprosto odporuje naší tradici a snaží se ukázat totalitarismus (fašismus) jako přirozenou součást tradice „aktivistické politiky“, která ovládá Evropu od dob francouzské revoluce. Tomu se přibližuje i Talmon se svou teorií „totalitní demokracie“.¹²

Často je zpochybňován důraz na permanentní pohyb dovnitř (čistky) i navenek (snaha o světovou dominanci) jako charakteristický znak totalitarismu a z něj vyplývající tvrzení o netotalitní povaze poststalinského Ruska. Tím se dostáváme k velice časté kritice ztotožňování nacismu a stalinismu, jak to činí Aron, který zdůrazňuje zejména radikální odlišnost obou ideologií.¹³ Tento okruh kritiky pokládá Arendtové dílo za teorii nacismu a jeho původu s použitím analogie se stalinismem. Tak lze hodnotit zejména první dvě části knihy, ale i konkrétní tvrzení uváděná v části třetí.

2) Kritika technické a metodologické stránky práce, která představuje „noční můru sociálního vědce“, jak trefně poznamenala Canovanová.¹⁴ Arendtové tvrzení jsou označována za nepodložená, její klíčové pojmy za nedefinované a nevysvětlitelné. Ale zřejmě nejvážnější výhrady vyvolává její metoda hledání původu totalitarismu v idejích a událostech posledních dvou století. Hledání prvků, které vykrytalizovaly do totalitarismu. Na této rovině je ovšem obtížné oddělit podstatné od nepodstatného, kauzální od nekauzálního. Hledání latentních prvků může být navíc omezeno opravdu jen „hranicí lidské duchaplnosti“.¹⁵

Arendtové sledování souvislostí a zákonitostí je úchvatné, ale není možné ubránit se otázce, zda Arendtová nevyklučuje náhodu či zda v případě konfliktu mezi fakty a konzistencí své teorie nepreferuje konzistenci. Avšak právě tato kontroverznost a metodologická neortodoxnost utvářejí značnou část významu a přitažlivosti jejího díla. Které se natolik vymyká běžným politickým a filozofickým kategoriím, že je možné jej označit za „umělecké dílo“.¹⁶ Její představitost může svými překvapivými a pronikavými vhledy dopomoci lepšímu porozumění totalitarismu. A lze jen souhlasit s Canovanovou, že „Původ totalitarismu je především úvahová, reflexivní kniha, která provokuje k promýšlení nejen fenoménu totalitarismu, ale i obecné situace doby. „Původ totalitarismu“ je náčrtem její politické filosofie a současně syntézou jejího zájmu o totalitarismus. Totalitarismus je pro ni obecným projevem krize, „krize moderny a moderny jako krize“. Totalitarismus je v příkrém rozporu s její vlastní politickou filosofií obhajující autonomii politického jednání založeného na spontánní akci, která je vyjádřením lidské svobody. Tato koncepce politiky je systematicky rozvedena v jejím pozdějším díle „The Human Condition“.¹⁷

Český překlad „Původu totalitarismu“ je nejvýznamnějším nakladatelským počinem v oblasti myšlení Hannah Arendtové. Nezbývá než doufat, že nejde o

poslední práci Arendtové, která se českému čtenáři dostává do rukou, a že se v dohledné době dočkáme zejména vydání jejího klíčového díla „The Human Condition“.

Poznámky:

1. Ernest Vollrath, *Hannah Arendtová*, in Ballestrem-Ottmann, *Politická filosofie 20.století*, Praha, Oikoymenh, 1993, s.21.
2. *Tamtéž*, s.14. O rozdílu mezi tyranii, despotií a totalitarismem viz Hannah Arendtová, *Krize kultury*, Praha, Mladá fronta, 1994.
3. Arthur Gobineau, *Essai sur l Inégalité des Races Humaines*, 1853.
4. Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, 1790.
5. Arendtová kromě jiných pramenů hojně cituje z těchto autorů: B. Souvarin, *Stalin: Critical Survey of Bolshevism*, New York, 1939, I. Deutscher, *Stalin: A Political Biography*, New York and London, 1949, A. Bullock, *Hitler, A Study in Tyranny*, London, 1952.
6. Viz také Hannah Arendtová, *Krize kultury*, s.13–14.
7. *Tamtéž*, s.14.
8. Eric Voegelin, *The New Science of Politics*, Chicago, 1952.
9. Jacob L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, London, 1952, Franz Neumann, *The Democratic and Authoritarian State*, Glancoe, 1957, Carl Joachim Friedrich – Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, 1956, Raymond Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Paris, 1965.
10. Noel O'Sullivan, *Fascism*, Giovanni Sartori, *Theory of Democracy Revisited*, Chatham, 1987.
11. Margaret Canovan, *The Political Thought of Hannah Arendt*, London, J. M. Dent and Sons, 1974.
12. Noel O'Sullivan, *cit. d.*, Jacob L. Talmon, *cit. d.*
13. Raymond Aron, *cit. d.*
14. Margaret Canovan, *cit. d.*, s.43.
15. *Tamtéž*, s.46.
16. *Tamtéž*, s.47.
17. Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago, Chicago University Press, 1958.

Summary:

Hannah Arendt's „The Origins of Totalitarianism“

On the occasion of the first Czech edition of *The Origins of Totalitarianism* author in review article deals with importance and conception of this book. Then he presents briefly the main ideas of work own in according to its parts – Antisemitism, Imperialism and Totalitarianism. Finally, the influence and criticism of *The Origins of Totalitarianism* in the context of Hannah Arendt's political thought generally and the importance of its Czech translation, is assessed.